

ks. Tomasz Jelonek

Ezdrasz i jego dzieło

Postać Ezdrasza znana nam jest przede wszystkim z ksiąg biblijnych: Ezdrasza i Nehemiasza, zaliczanych do dzieła kronikarskiego. Dzieło kronikarskie obejmuje dwie Księgi Kronik oraz Księgi Ezdrasza i Nehemiasza. Imiona występujące w ich tytułach oznaczają głównych bohaterów, a nie autorów Ksiąg. Ezdrasz był kapłanem, Nehemiasz wysokim urzędnikiem na dworze perskim. Obaj działali w Jerozolimie i tam przeprowadzali reformy religijne.

Pouczenie ksiąg biblijnych

Istniejące dziś dwie księgi, Księga Ezdrasza i Księga Nehemiasza w hebrajskim oryginale stanowiły jedną całość. Świadectwem tego jest nota masorecka oznaczająca wiersz Ne 3, 32 jako środek całego dzieła. Łącznie liczyło ono według masoretów 668 wierszy.

Przekład Septuaginty tych Ksiąg został dokonany przez inną osobę niż przekład Księgi Kronik. Septuaginta również traktuje obie Księgi jako jedną jednostkę literacką i określa ją jako Drugą Księgę Ezdrasza. Pierwszą Księgą Ezdrasza w Septuagincie została nazwana księga apokryficzna, zwana później Trzecią Księgą Ezdrasza.

W łacińskim przekładzie Wulgaty Księga Ezdrasza nosi nazwę Pierwszej Księgi Ezdrasza, a Księga Nehemiasza nazwana została Drugą Księgą Ezdrasza. Wulgata zaś, w dodatkach z wyraźnym zaznaczeniem, że chodzi o księgi apokryficzne, umieszcza także Trzecią Księgę Ezdrasza oraz Czwartą Księgę Ezdrasza.

Z imieniem więc Ezdrasza łączą się liczne pisma, a ich określenia mogą wprowadzić pewne zamieszanie. Przyjmując podział Wulgaty mamy zatem dwie Księgi kanoniczne, Księgę Ezdrasza, zwaną także Pierwszą, i Księgę Nehemiasza, czyli Drugą Ezdrasza, oraz dwie Księgi pozakanoniczne.

Trzecia Księga Ezdrasza jest kompilacją tekstów biblijnych należących do Ksiąg Kronik, Ezdrasza i Nehemiasza oraz zawiera własny tekst o zakładzie strażników Dariusza i roli Zorobabela. Księga ta połączona została z również apokryficzną modlitwą króla Manassesesa.

Czwarta Księga Ezdrasza jest apokalipsą powstałą w Aleksandrii około setnego roku po Chrystusie i nawiązuje do klęski, jaką było zburzenie Jerozolimy przez Rzymian. Jest to jedna z najpiękniejszych apokalips judaistycznych. Przedstawia siedem wizji, jakie miał Ezdrasz. Oczywiście wizje te są fikcją literacką. Księga odzwierciedla duchowy tragizm Żydów, podejmuje problem nędzy i cierpienia oraz uważa, że zostanie on rozwiązany w przyszłym świecie.

Jak widzimy, tradycja Ezdrasza jest bogata. Ezdrasz do tradycji żydowskiej przeszedł jako pisarz i dlatego z jego imieniem łączono liczne pisma.

O bohaterach omawianych ksiąg Pismo Święte wspomina także w innych miejscach. Księga Syracha mówi o Nehemiaszu:

Pamięć o Nehemiaszu w wielkiej cenie!

On nam podniósł mury rozwalone,

Postawił bramy i zasuwę

i odnowił nasze domy (Syr 49, 13).

Także Druga Księga Machabejska wspomina Nehemiasza (1, 18–36; 2, 13). Z relacji tych jednak wynika, że Nehemiasz wbrew temu, co o nim wiemy z rozważanych obecnie Ksiąg, był kapłanem i uczonym w Piśmie, a więc spełniał rolę Ezdrasza. Zachodzi tu zatem pomieszanie postaci.

Ostatecznie możemy przyjąć, że w tradycji żydowskiej istniały trzy przekazy. Jeden przekaz o Ezdraszu, którego świadectwem jest kanoniczna Księga Ezdrasza oraz apokryficzna Trzecia Księga Ezdrasza, drugi przekaz dotyczył Nehemiasza i oprócz Księgi Nehemiasza zawiera go Księga Syrycha. Trzeci przekaz mówił także o Nehemiaszu, ale przypisywał mu funkcję Ezdrasza; ten przekaz znajdujemy w Drugiej Księdze Machabejskiej, a dokładnie w liście dołączonym do tej Księgi.

Talmud przypisuje Ezdraszowi autorstwo wielu ksiąg. Legenda mówi o dziewięćdziesięciu czterech księgach podyktowanych w cudowny sposób przez Ezdrasza, z których dwadzieścia cztery przeznaczone były dla publicznego użytku i mogły być czytane przez

wszystkich, godnych i niegodnych, natomiast pozostałe siedemdziesiąt były tajne i przeznaczone dla mędrców¹. Oczywiście legenda ta nie ma pokrycia w rzeczywistości, a nawiązuje do roli Ezdrasza, która związana była z odnowieniem znajomości Tory.

Umieszczona w kanonie żydowskim po Księgach Królewskich Księga Ezdrasza i Nehemiasza, traktowana jako całość, omawia okres dziejów po niewoli babilońskiej. Jak wiemy, księga Kronik jako rekapitulacja całej historii znajdowała się na końcu. W jej zakończeniu dowiadujemy się o dekreście Cyrusa zezwalającym Izraelitom na powrót do Ojczyzny.

Początek Księgi Ezdrasza jest identyczny z zakończeniem Druhej Księgi Kronik. W dekreście podkreślona jest przede wszystkim sprawa odbudowy świątyni. Dlatego repatrianci otrzymują naczynia święte zabrane z Jerozolimy i Księga przytacza ich listę.

Skradzione naczynia zostały zwrócone Szeszbassarowi, księciu judzkiemu. Egzegeci nie są zgodni w sprawie, czy jest to imię Zorobabela, czy chodzi o dwu różnych ludzi. Zorobabel bowiem staje na czele tych, którzy wracają do Jerozolimy i Judy.

Księga Ezdrasza i Nehemiasza, podająca wiele faktów, mało dba o chronologię, dlatego na samym początku rodzi się problem, w ilu grupach nastąpił powrót z niewoli. Nie wiemy, czy wracała jedna duża grupa, czy wracano w wielu mniejszych grupach. Księga zaś podaje listę wracających, których miało być czterdzieści dwa tysiące trzysta sześćdziesiąt osób.

Odbudowa świątyni w Jerozolimie była najważniejszym zadaniem repatriantów. Sprawa okazała się niełatwa. Samarytanie, ludność powstała z przemieszania się, pozostawionej przez Asyryjczyków, części obywateli królestwa północnego i nasłanych tam obcych narodowości, zgłosili chęć współpracy w odbudowie świątyni. Kiedy ich propozycja została przez Judejczyków odrzucona ze względu na status Samarytan, którzy pod względem narodowościowym i religijnym byli mieszkańcami, Samarytanie sprawili częstymi skargami, wysyłanymi do dworu perskiego, że zakazano odbudowy świątyni i Jerozolimy.

Za króla Dariusza I Judejczycy powołali się na dekret Cyrusa, zezwalający na odbudowę świątyni. Odszukanie tego dokumentu w stolicy sprawiło, że nie tylko cofnięto wszelkie zakazy, ale nawet

¹ Por. DANIEL-ROPS, *Od Abrahama do Chrystusa*, przełożyła Z. Starowieyska-Morstinowa, Warszawa 1995, s. 281.

namiestnik perski został zobligowany do udzielenia pomocy w odbudowie. Dzięki temu świątynia została odbudowana, nastąpiło jej poświęcenie i w niej Judejczycy mogli obchodzić święto Paschy. Był to rok 515 przed Chrystusem.

Na tym kończy się pierwsza część Księgi Ezdrasza, obejmująca pierwsze sześć rozdziałów. Głównymi postaciami są w niej kapłan Jozue i Zorobabel.

Dalsze rozdziały (7–10) przedstawiają działalność Ezdrasza. Był on kapłanem i reprezentuje grupę ludzi, których określamy jako pisarzy (*soferim*), co oznacza nie tyle pisarzy, ile *ludzi Pisma*². Byli to ludzie, którzy w czasie niewoli zajęli się zbieraniem i przechowywaniem literackiej spuścizny religijnej narodu. Naród pozbawiony Świątyni zbierał się, aby się modlić. Pisarze podjęli się ratowania tradycji, które tę modlitwę ożywiały. W tym czasie za sprawą owych właśnie pisarzy następuje ostateczna redakcja licznych ksiąg biblijnych, które niejednokrotnie od wielu już wieków powoli się krystalizowały.

Ezdrasz był pisarzem. Przybył do Jerozolimy i rozpoczął reformę życia religijnego. Według Księgi Ezdrasza było to w roku siódmym panowania Atrakserksesa. Między działalnością Zorobabela a powrotem Ezdrasza upłynęło prawdopodobnie sześćdziesiąt lat.

Działalność Ezdrasza zmierza przede wszystkim do uzdrowienia sprawy małżeństw mieszanych. Sprawa znana jest także z Księgi proroka Malachiasza. Była ona ważnym problemem życia religijnego Izraelitów, którzy powrócili z niewoli i osiedlili się w ziemi swoich ojców. Ezdrasz walczy z małżeństwami mieszanymi i sprawia, że wiele żon cudzoziemek zostało odesłanych. Księga kończy się listą winnych posłubienia kobiet cudzoziemskich.

Licząca trzynaście rozdziałów Księga Nehemiasza w dużym stopniu wykorzystuje Pamiętniki Nehemiasza i dlatego jej relacja jest utrzymana w pierwszej osobie liczby pojedynczej.

Do stolicy perskiej doszły smutne wieści z Jerozolimy, która nie mogła odbudować swoich murów i była bezbronna wobec nieprzyjaciół. Nehemiasz był ważnym urzędnikiem na dworze perskim i otrzymane wiadomości bardzo go zasmuciły. Nie udało mu się ukryć tego smutku

² Por. A. COHEN, *Talmud. Syntetyczny wykład na temat Talmudu i nauk rabinów dotyczących religii, etyki i prawodawstwa*, przełożyła R. Gromacka, Warszawa 1995, s. 9.

wobec króla, a zapytany o przyczynę, poprosił o listy do namiestników i o zezwolenie na podróż do miasta, gdzie są groby jego ojców.

Dzięki pełnomocnictwom królewskim następuje odbudowa murów Jerozolimy, choć odbywa się to nie bez trudności, od drwin poprzez zbrojny napad i podstęp, który mógł doprowadzić do śmierci Nehemiasza.

W społeczności żydowskiej nastąpił wyraźny podział na ubogich i bogatych. Bogaci uciskali biednych, a ubodzy szemrali. Nehemiasz chciał unormować te sprawy społeczne i wprowadził pewien porządek oraz spokój.

Po opasaniu miasta murami nastąpił proces jego zasiedlania, gdyż w mieście żyło bardzo mało ludzi. Trzeba więc było sprowadzać nowych mieszkańców z całego kraju. Kiedy tego dokonano i miasto zaczęło tętnić życiem, Nehemiasz przystąpił do przeprowadzenia reformy religijnej.

W ósmym rozdziale Księgi Nehemiasza opisane jest święto Namiotów obchodzone na pamiątkę pobytu Izraelitów na pustyni. W tym czasie dziękowano także za plony. To święto wszyscy Izraelici spędzali w namiotach.

Przy okazji tego święta pojawia się znów Ezdrasz. Czyta on ludowi zgromadzonemu w Jerozolimie Księgę Prawa. Pisarz odczytuje, przypomina ludowi Prawo. Ludzie zaś domagali się tego czytania, co świadczy o tym, że praca pisarzy była pod kontrolą wspólnoty. Wspólnota nie jest autorem ksiąg świętych, ale uczestniczy w ich powstawaniu.

Po odczytaniu Prawa nastąpił dzień pokuty, a potem odnowiono przymierze. Czytamy, że od czasów Jozuego zaniedbano obchodzenia święta Namiotów i że zostało ono dopiero teraz na nowo wprowadzone, aby było rokrocznie odprawione.

Księgi Ezdrasza i Nehemiasza przedstawiają ważny etap dziejów, w którym trzy problemy szczególnie się wybijają: odbudowa świątyni, przywrócenie Jerozolimie zdolności obronnej i ustalenie podstaw prawnych życia społecznego. To wszystko przedstawia narodziny judaizmu, ostatniego okresu dziejów Izraela przed przyjściem Mesjasza.

Księgi Ezdrasza i Nehemiasza są cennym źródłem historycznym, ukazującym okres pomiędzy powrotem z niewoli babilońskiej a czasami machabejskimi. Z Ezdraszem i Nehemiaszem kończy się *heroiczno-tragiczna* epoka historii Starego Testamentu, a rozpoczyna się czas świętej społeczności Bożej, czas judaistycznej religii Prawa³.

³ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu. Tom V, Ku pełni czasu*, Tuchów 1995, s. 171.

Księgi Ezdrasza i Nehemiasza zawierają informacje historyczne, jest ich więcej niż w Księgach Kronik. Autor przytacza dokumenty, ale tendencje teologiczne wybijają się na plan pierwszy.

Księga wybiera wydarzenia, o których mówi, wybiera te, które odnoszą się do życia religijnego narodu. Dlatego pomiędzy pierwszymi faktami związanymi z odbudową świątyni a głównymi wydarzeniami Księgi dotyczącymi reformy religijnej, autor przeskakuje około sześćdziesiąt lat, nie martwiąc się o niespójność opowiadania.

Dwie myśli są tu ważne pod względem teologicznym. Pierwszą jest przywiązanie do monarchii Dawida, która przecież już się skończyła, przeminęła. Drugą jest podkreślenie znaczenia instytucji religijnych. Dlatego w pierwszej części Księgi wiele miejsca poświęcono Zorobabelowi, który był potomkiem Dawida. Faktami zaś szczególnie opisywanymi są odbudowa świątyni, obchód święta Paschy, kapłańska działalność Ezdrasza, odbudowa Jerozolimy jako miasta świętego, święto Namiotów, uroczyste odnowienie przymierza, poświęcenie murów i reforma religijna. O innych faktach Księga nie mówi. Ogólnie zaś można scharakteryzować treść Księgi jako opis powstania wspólnoty opartej na kulcie.

O ile państwo przed niewolą miało charakter wybitnie polityczny, w czasach perskich Izraelici nie mogli nawet marzyć o politycznej wolności. Odrodziła się wspólnota kultyczna, ściśle religijna. Rezygnując z aspiracji politycznych, zwrócono uwagę na sprawy religijne.

Edykt Cyrusa podyktowany był perskim charakterem religijnym, niespotykaną na starożytnym Wschodzie tolerancją i mądrością polityczną. Persowie stawszy się spadkobiercami monarchii babilońskiej i zezwalając przesiedlonym narodom na powrót do ziemi ojczyźnej, zyskiwali w tych narodach naturalnych przyjaciół. Dzięki temu ułatwiali sobie opanowanie całego państwa.

Izraelici skorzystali z tego i odbudowali swój byt, nawiązując do narodowych i religijnych tradycji. Dekret zacytowany w Księdze Ezdrasza przedstawia Cyrusa jako wysłannika Boga, podobnie jak poprzednio Nabuchodonozor był narzędziem Jahwe dla ukarania grzesznego narodu. W Księdze spotykamy się więc z religijną interpretacją dekretu Cyrusa.

Tu, jak w wielu miejscach Księgi, Bóg przedstawiony jest jako Ten, który rządzi losami Izraela i całego świata, a zamiary ludzkie mogą być zrealizowane tylko wtedy, gdy podobają się Bogu.

Powstanie judaizmu

Autor koncentruje swoją uwagę na pokoleniach Judy i Beniamina. Powracający z niewoli należą do tych pokoleń. Wiemy, że są to pokolenia, które pozostały przy dynastii Dawida. Jak Księga Kronik wyłącza ze swej uwagi królestwo północne, tak rozważane Księgi odcinają te wybrane pokolenia od reszty. Stąd sprawa z Samarytanami, którzy chcieli wziąć udział w odbudowie świątyni, byli bowiem także jahwistami, choć nie zupełnie ortodoksyjnymi. Myśl oddzielenia od obcych bardzo wyraźnie dochodzi do głosu w sprawie usunięcia cudzoziemców z Jerozolimy i w sprawie małżeństw mieszanych. Ta myśl podkreślona jest szczególnie.

Tworzy się nowa wspólnota, jest to załążek tego, co nazywamy judaizmem, charakteryzujący się ekskluzywnością. Wspólnota ta opiera się na Prawie i koncentruje wokół medytacji nad Prawem. W niej ważną rolę odgrywa pisarz Ezdrasz, poprzednik rabinów, duchowych przywódców judaizmu. Dlatego Księga delikatnie odmalowuje wyższość Ezdrasza nad Nehemiaszem. Niektórzy chcieli dopatrzeć się nawet antagonizmu między tymi mężami, czego jednak tu nie ma.

Przywiązanie do Prawa i jego interpretacja doprowadziły później do legalizmu, trzymania się litery. Podkreślenie odrębności wyrodziło się w zamknięcie i ciasnotę. Tu obserwujemy początek tego procesu, w którym już zarysowują się późniejsze niebezpieczeństwa. Rozwinęły się one, gdyż kończy się żywa pulsująca historia, kończą się ambicje narodowe, a naród pozostanie jedynie przy tym, co już było.

W tym sensie Księgi Ezdrasza i Nehemiasza przedstawiają końcowy okres historii Izraela, historii ukazanej w księgach świętych. Po ich relacji w historii tej nastąpi przerwa, w której jedynie okres machabejski ponownie zostanie zauważony, ale będzie to ostatni przeblask przed przyjściem Mesjasza. Ta zaś ostatnia Księga w całym spójnym szeregu historii podkreśla myśl, że wola Boża kieruje dziełami, aby zapanował w nich porządek religijny.

Przy opisie dnia pokuty czytamy w Księdze Nehemiasza modlitwę, która podsumowuje całe dzieje, zaczynając od stworzenia, przez przymierze z Abrahamem, wyprowadzenie z niewoli egipskiej, zawarcie przymierza i nadanie Prawa, które jest słuszne, niezawodne i dobre.

Następnie wspomniana jest opieka Boża na pustyni i zdobycie ziemi Kanaan. Choć lud był nieposłuszny, Bóg był Bogiem przebaczenia, ła-

skawości i miłosierdzia. Bóg dał ludowi ziemię i rozmnożył go. Jedli i najedli się i utyli, a dzięki Bożej dobroci się rozkoszowali. Byli jednak oporni i zbuntowali się. Przedstawione zostały okresy nieposłuszeństwa i okresy Bożej litości, gdy nawracali się pod wpływem nieszczęść. Bóg wielokrotnie wyrwał ich z niedoli, przestrzegał ich, aby się nawrócili, ale byli twardego karku i nie słuchali proroków.

Cała modlitwa jest wielką syntezą teologicznego patrzenia na historię Izraela, którą autor, jak zwykle ma to miejsce w Piśmie Świętym, rozpoczyna od stworzenia świata. W tej historii w pełni okazuje się łaskawość i miłosierdzie Boga. Miłosierdzie to działa w historii zbawienia.

Ezdrasz czyta Prawo

Niewola babilońska była wielkim przełomem w dziejach Izraela, który po niej powstał do nowego życia, zgodnie z wizją Ezechiela, umieszczoną w trzydziestym siódmym rozdziale jego Księgi i przedstawiającą ożywienie wyschniętych kości.

Po niewoli świadkiem, a także twórcą, nowej rzeczywistości jest kapłan i pisarz Ezdrasz, którego przy czynności odczytywania ludowi Prawa przedstawia Księga Nehemiasza (7, 72–8, 18).

Relacja Księgi Nehemiasza wyraźnie umieszcza działalność Ezdrasza po odbudowaniu murów Jerozolimy, kiedy można było już spokojnie w niej zamieszkać, co uczynili kapłani i lewici⁴. Życie repatriantów staje się już normalnym życiem osiadłego na swojej ziemi narodu, choć podlega on zwierzchniej władzy perskiej. Od niej także otrzymał pełnomocnictwo Ezdrasz dla przeprowadzenia reformy religijnej. Wraz z odbudową kraju będzie ona wypełnieniem proroczej wizji Ezechiela o powstaniu narodu z wyschniętych kości.

W Ne 6, 15 czytamy, że mur został ukończony 25 dnia miesiąca Elul, który jest szóstym miesiącem roku żydowskiego, jeżeli za miesiąc pierwszy przyjmuje się Nisan. Taki sposób liczenia miesięcy

⁴ W komentarzu do tekstu Księgi Nehemiasza por. H. LANGKAMMER OFM, *Księgi Ezdrasza-Nehemiasza. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy (Pismo Święte Starego Testamentu tom V, część 2)*, Poznań 1971, s. 251–258; J. DROZD, *Księga Nehemiasza*, w: *Biblia Poznańska*, tom pierwszy, Poznań 1973, s. 844–846.

występuje w Pięcioksięgu, obecny natomiast kalendarz izraelski przyjmuje za początek roku dzień pierwszy miesiąca Tiszri, według liczenia Tory miesiąca siódmego.

W relacji Księgi Nehemiasza w miesiącu siódmym odbyło się w stolicy wielkie zgromadzenie ludu. Nie ulega wątpliwości, że w konstrukcji Księgi może chodzić o stwierdzenie, że to zgromadzenie nastąpiło bezpośrednio po zakończeniu odbudowy murów i w ten sposób rekonstrukcja miasta i reforma religijna idą w parze. W rzeczywistości było rzeczą niemożliwą, aby w tydzień po zakończeniu odbudowy mogła już nastąpić stabilizacja mieszkańców, którzy, po zasiedleniu Jeruzolimy i innych miast, zjawiliby się na zgromadzeniu. Musi więc chodzić o miesiąc siódmy, ale innego roku.

Zebranie odbywało się na placu koło Bramy Wodnej. Nie jest łatwo odpowiedzieć na pytanie, jak w owym czasie wyglądało to miejsce. W Księdze Nehemiasza mamy najdokładniejszy w całym Piśmie Świętym opis murów Jeruzolimy oraz baszt, wież i bram z tymi murami związanych⁵. Obręb Jeruzolimy, w tym opisie uwzględniony, odpowiada stanowi z czasów Salomona, gdy Miasto ograniczało się do Miasta Dawidowego i terenu Salomonowej świątyni, pomiędzy którymi znajdowały się zabudowania pałacowe, postawione przez Salomona. W późniejszych czasach królewskich Jeruzolima została rozszerzona i częściowo przeszła na drugą stronę doliny Tyropeon.

Nehemiasz nie był w stanie odbudować Miasta w granicach sprzed niewoli babilońskiej, jego Jeruzolima powróciła do granic poprzednich, a badania archeologiczne skłaniają do opinii, że w tak odbudowanych murach nie zrekonstruowano wszystkich zabudowań, stanowiących z murami jedną całość użytkowo-obronną, a nawet obszar zabudowy został uszczuplony⁶. W szczególności w składzie murów Nehemiasza w trakcie badań archeologicznych nie znaleziono śladów odbudowania Bramy Wodnej, która istniała poprzed-

⁵ Por. *Biblich – historisches Handwörterbuch. Landeskunde – Geschichte – Religion – Kultur – Literatur*, herausgegeben von B. Reicke und L. Rost, Göttingen 1962, kol. 842n.

⁶ Por. D. BAHAT, *Cartas historischer Atlas von Jerusalem*, Jerusalem 1984, s. 20–22; E. M. BLAICKLOCK, R. K. HARRISON, *The New International Dictionary of Biblical Archaeology*, Michigan 1983, s. 270; Y. AHARONI, M. AVI-YONAH, *Der Bibel Atlas. Die Geschichte des Heiligen Landes 3000 Jahre vor Christus bis 200 Jahre nach Christus*. 264 Karten mit kommentierendem Text, Augsburg 1990, s. 108.

nio⁷. W tym czasie źródło Gihon nie odgrywało tak istotnej roli, jak poprzednio, a jedyną wschodnią bramą była Brama Źródłana⁸, prowadząca do źródła En-Rogel⁹. Same zaś mury, postawione przez Nehemiasza, ulokowane były bardziej na zachód¹⁰ i wyżej od murów z czasów królewskich, a więc miejsce, zajmowane przez Bramę Wodną pozostało poza murami. Możliwe, że było ono zaznaczone jakąś zrujnowaną pozostałością dawnej zabudowy bramy i dlatego stanowiło w terenie punkt orientacyjny, wspominany przy opisie przebiegu murów, odbudowywanych przez Nehemiasza.

Warto zauważyć, że opisując odbudowę murów, Nehemiasz wspomina o odbudowie Bramy Owczej (Ne 3, 1), Bramy Rybnej (Ne 3, 3), Bramy Jeszańskiej (Ne 3, 6), Bramy nad Doliną (Ne 3, 13), Bramy Śmietników (Ne 3, 14), Bramy Źródlanej (Ne 3, 15), natomiast inne bramy, między nimi także Brama Wodna, są jedynie wspomniane jako oznaczenia miejsca, bez wzmianki o ich odbudowie.

Brama Owcza znajdowała się w północnym murze Jerozolimy, tamtędy wprowadzano zwierzęta ofiarne do świątyni¹¹. Brama Rybna i Brama Jeszańska prawdopodobnie znajdowały się po zachodniej stronie świątyni¹², ta ostatnia mogła brać nazwę od miejscowości, znajdującej się 25 kilometrów od Jerozolimy¹³, prawdopodobnie odpowiada ona bramie nazywanej także Starą Bramą¹⁴. Brama nad Doliną prowadziła z terenu dawnego Miasta Dawidowego do doliny Tyropeon. Brama Śmietników (Popielisk) znajdowała się na samym południowym cyplu murów¹⁵. O Bramie Źródlanej mówiliśmy już poprzednio.

⁷ Por. D. BAHAT, *The Atlas of Biblical Jerusalem*, Jerusalem 1994, s. 20. Panorama Jerozolimy z czasów Salomona, przedstawiona w: R. L. HARRIS, *Exploring the World of the Bible Lands*, London 1995, s. 78n, ukazuje Bramę Wodną we wschodnim murze Miasta Dawidowego.

⁸ Por. W. H. MARE, *The Archaeology of the Jerusalem Area*, Michigan 1988, s. 124n.

⁹ Por. P. J. ACHEMEIER (red.), *Encyklopedia Biblijna*, przekład zbiorowy, Warszawa 1999, s. 132.

¹⁰ Por. E. OTTO, *Jerusalem – die Geschichte der Heiligen Stadt von den Anfängen bis zur Kreuzfahrerzeit (Urban-Taschenbücher, Band 308)* Stuttgart 1980, s. 107.

¹¹ Por. P. J. ACHEMEIER (red.), *Encyklopedia Biblijna*, dz. cyt., s. 132n.

¹² Por. R. L. HARRIS, *Exploring the World of the Bible Lands*, dz. cyt., s. 108.

¹³ Por. H. LANGKAMMER OFM, *Księgi Ezdrasza-Nehemiasza*, dz. cyt., s. 221.

¹⁴ Por. R. L. HARRIS, *Exploring the World of the Bible Lands*, dz. cyt., s. 108.

¹⁵ Por. W. H. MARE, *The Archaeology of the Jerusalem Area*, dz. cyt., s. 124.

W Pamiętnikach Nehemiasza zostało wprawdzie zapisane, że miasto było rozległe (Ne 7, 4), w rzeczywistości jednak trzeba pamiętać o względności takich określeń, a w stosunku do poprzedniej stolicy było to miasto zdecydowanie mniejsze. Dlatego zgromadzenie ludu w pierwszym dniu siódmego miesiąca odbywało się na zewnątrz murów¹⁶ po wschodniej stronie miasta, na placu przed dawną Bramą Wodną. Od strony zachodniej zgromadzeni mieli wąski pas miejskiej zabudowy, otoczonej murami i znajdujący się powyżej miejsca zebrania, ku północy rozciągał się widok na świątynię. Miejscem zgromadzenia z pewnością nie był dziedziniec świątynny wspomniany w Ezd 10, 9, jak sugeruje to H. Langkammer¹⁷.

W przybliżeniu można na terenie dzisiejszej Jerozolimy zlokalizować interesujące nas miejsce na wschodnich stokach Ofelu w pobliżu źródła Gihon, ale powyżej niego.

Jak widać po licznie cytowanej literaturze, ustalenie scenarii zgromadzenia ludowego, opisanego w ósmym rozdziale Księgi Nehemiasza, nie było łatwe i wymagało skonsultowania wielu źródeł. Wydaje się jednak, że dzięki temu, zdołaliśmy odpowiedzieć na postawiony problem i możemy obecnie przejść do omówienia przebiegu samego zgromadzenia.

Zgromadzony lud zwraca się do Ezdrasza, aby odczytał mu Księgę Prawa. Ezdrasz przybył do Jerozolimy, aby przeprowadzić reformę religijną, ale żądanie odczytania księgi Prawa wychodzi od ludu. Słuchającymi są zarówno mężczyźni, jak i kobiety, a także dzieci, zdolne już do słuchania. Taki był stary zwyczaj, przestrzegany już od czasów Mojżesza, o którym świadczą trzy relacje biblijne (Pwt 31, 10–13; Joz 8, 34–35; 2 Krl 23, 2)

Wspomniane momenty historii Izraela, wraz z omawianym odczytywaniem Prawa przez Ezdrasza, stanowią ważne etapy rozwoju Prawa. We wszystkich relacjach mowa jest o księdze Prawa, ale nie jest to przecież ta sama Księga. W nawiązaniu do tradycji Mojżeszowej możemy mówić o pierwszych źródłach przyszłej Tory, takimi fragmentami mógł dysponować Jozue, odczytujący pouczenie Mojżesza. Jozjasz natomiast odczytuje znaną wersję, która w rozwoju Tory stanowiła jeszcze jeden z wcześniejszych etapów, ale stała się zacznym inspirującym reformę, która chociaż zahamowana po śmierci Jozjasza, nie zani-

¹⁶ Por. R. L. HARRIS, *Exploring the World of the Bible Lands*, dz. cyt., s. 108.

¹⁷ Por. *Księgi Ezdrasza-Nehemiasza*, dz. cyt., s. 252.

kła, ale w czasie niewoli i po niej doprowadziła do ostatecznego zredagowania całej Tory. Ezdrasz, jeżeli nie dysponował jeszcze ostateczną wersją Tory, należał do tego nurtu, który do tej ostatecznej wersji doprowadził. W zamyśle Księgi Nehemiasza można dopatrywać się w księdze, odczytywanej przez Ezdrasza, już tej ostatecznej wersji, która stanie się podstawą życia religijnego świętej społeczności w ostatecznym już stadium religii Mojżeszowej, które nazywamy judaizmem. W jakimś sensie można mówić o Ezdraszu historycznym i o Ezdraszu przekazu ksiąg Ezdrasza i Nehemiasza. Z poznaniem szczegółów życia tego pierwszego możemy mieć trudności, ten drugi wyraźnie stoi na przełomie dwu etapów historii Izraela i jego religii.

Dlatego opis wystąpienia Ezdrasza w Jerozolimie najwyraźniej przedstawiony jest jako uroczysta celebracja liturgicznego zebrania synagogałnego.

Ezdrasz, czytając, stoi na drewnianym podwyższeniu. Odpowiada ono jednemu z istotnych elementów wyposażenia synagogi, jakim jest bima, podium, z którego odczytuje się Torę i prowadzi modły. Uroczyste odczytywanie podkreślone jest asystą, towarzyszącą Ezdraszowi w czasie czytania.

Pierwszą czynnością przed czytaniem jest rozwinięcie Księgi (zwoju) na oczach zgromadzonego ludu. O rozwinięciu Księgi wspomina także św. Łukasz, gdy opisuje odczytywanie tekstu świętego przez Jezusa w synagodze nazaretańskiej:

4 ¹⁷Podano Mu księgę proroka Izajasza. Rozwinąwszy księgę, natrafił na miejsce, gdzie było napisane.

(Łk 4, 17)

Widząc gest rozwijania Księgi, lud powstaje, aby wyrazić cześć dla słowa Bożego i gotowość wypełnienia zadań podanych w tym słowie. Kolejną liturgiczną czynnością jest odmówienie modlitwy pochwalnej z błogosławieństwem, na którą lud z objawami radości odpowiada podwójnym *Amen* i pokłonem do samej ziemi. Po tych ceremoniach wstępnych rozpoczyna się czytanie. Księga Nehemiasza podkreśla, że było ono dobitne i z dodaniem objaśnień, tak że lud rozumiał czytanie. Jest to istotna uwaga, która winna obowiązywać wszystkich, którzy publicznie czytają Pismo Święte. Stąd wymagane jest odpowiednie przygotowanie lektora, jego staranność przy czytaniu i konieczność homilii, o której mówi soborowa Konstytucja o liturgii: *Jako część samej liturgii zaleca się bardzo homilię,*

w której z biegiem roku liturgicznego wyklada się na podstawie tekstów świętych tajemnice wiary i zasady życia chrześcijańskiego. Bez poważnego powodu nie należy jej opuszczać we Mszach odprawianych przy udziale wiernych w niedziele i święta nakazane¹⁸.

Podobnie jak synagogalnemu czytaniu Tory, w przypadku czytania przez Ezdrasza towarzyszy objaśnianie, przeczytanego tekstu. Po przeczytaniu pewnego fragmentu przez Ezdrasza, jest on tłumaczony przez lewitów. W Ne 13, 24 czytamy, że w związku z mieszanymi małżeństwami połowa synów z tych małżeństw mówiła po aszdocku lub innymi językami, a nie umieli mówić po żydowsku. Tłumaczenie odczytywanego tekstu musiało liczyć się z tym faktem, było więc i przekładem i objaśnieniem.

Wielu komentatorów w opisanym tu tłumaczeniu widzi początek tradycji targumicznej, która rozwinęła się w późniejszych czasach. Targumy to aramejskie parafrazy tekstu biblijnego. Tekst był czytany po hebrajsku, objaśnienia musiały być mówione (nie mogły być zapisane) i wygłaszano je po aramejsku. Później dopiero spisano ustną tradycję targumiczną.

Zazwyczaj tłumaczy się aramejski język targumów koniecznością tłumaczenia tekstu hebrajskiego ze względu na nieznaną tego języka po niewoli babilońskiej. W konkretnych wypadkach, jak wspomniany wyżej, taka nieznaną mogła istnieć, ale w tym wypadku nawet język aramejski, choć powszechny wśród Semitów, mógł nie być wystarczającym. Nie wiadomo bowiem, czy mówiący po aszdocku lub innymi językami znali aramejski.

W czasach Jezusa natomiast znajomość hebrajskiego była powszechna, wbrew utartym dziś poglądom¹⁹, a objaśnienia targumiczne były po aramejsku. Wydaje się zatem, że chodziło nie tyle o tłumaczenie z nieznanego języka, ile o objaśnianie. To objaśnianie musiało wyróżniać się w stosunku do czytania świętego tekstu. Dlatego tekst czytano, objaśnienia były mówione, tekst był hebrajski, objaśnienia aramejskie. Wtedy było wiadomo, co jest słowem Bożym, a co ludzkim objaśnieniem słowa Bożego. I nam przydałoby się takie rozróżnianie, a nie nazywanie każdego kazania czy homilii słowem Bożym. Słowo Boże jest w tekście natchnionym, a ludzie,

¹⁸ *Sacrosanctum Concilium*, 52.

¹⁹ Por. J. CARMIGNAC, *La naissance des Evangiles Synoptiques*, Paris 1984, passim.

nawet bardzo uczeni i wysoko stojący w hierarchii, jedynie to słowo objaśniają swoim, zawsze jednak nieudolnym, słowem ludzkim.

Lud słysząc słowa Pana, płakał. Kontekst wyklucza tłumaczenie tego płaczu jako płaczu radości, gdyż mowa jest o tym, że lud był smutny. Raczej trzeba przyjąć, że zasłyszane przepisy Prawa wywołały smutek, wynikający ze świadomości, jak daleko życie narodu odeszło od norm, nadanych przez Pana i jak wielka jest wina ludu²⁰. Lewici jednak uspakajali lud i głosili, że ten dzień jest dniem radości, radość zaś w Panu powinna być ostoją ludu.

Przeczytane Prawo zaczęto wcielać w życie, czego przykładem jest zorganizowanie Święta Namiotów z właściwym mu rytuałem, czego nie przestrzegano od czasów Jozuego. W Księdze Nehemiasza mamy dokładny opis świętowania tego Święta, który kończy rozważany przez nas rozdział tej Księgi.

Oprócz biblijnego źródła na temat Ezdrasza możemy znaleźć informacje także u Józefa Flawiusza (*Dawne dzieje Izraela* 11, V, 1–5). W tej dość długiej relacji odczytanie Prawa przez Ezdrasza znajduje się przy końcu. Flawiusz umieszcza je w czasie Święta Namiotów. W Biblii najpierw następuje odczytanie Prawa, potem starsi badają jego nakazy i polecają zorganizować obchód świąteczny. Do ceremonii zaś święta należy również czytanie Tory.

Na zakończenie rozważań o Ezdraszu postaramy się jeszcze raz zebrać najważniejsze informacje dotyczące tego wielkiego męża i jego dzieła w kontekście historycznym.

Znaczenie Ezdrasza

Ezdrasz, którego hebrajskie imię oznacza *Bóg pomaga*²¹, był pobożnym Żydem, pozostającym na terenie Mezopotamii po powrocie pierwszych grup repatriantów do Judei. Pochodził z rodu kapłańskiego, należał do pisarzy, ludzi Pisma, którzy zajmowali się zbieraniem tradycji Izraela. Tytuł, który, cytując dokument królewski, przypisuje mu Biblia: *znawca Prawa Boga Niebios*, może oznaczać, że Ezdrasz w stolicy Persji pełnił oficjalną funkcję rzecznika interesów swoich rodaków na dwo-

²⁰ Por. *Przewodnik po Biblii*, praca zbiorowa, przekład T. Mieszkowski, Warszawa 1996, s. 310.

²¹ Por. J. HERIBAN, *Priručný lexikón biblických vied*, Rím 1992, s. 378.

rze królewskim²². Kodyfikacja Prawa, nad którą wraz z innymi pracował Ezdrasz, dawała władzom perskim oficjalny dokument pisany, który ujmował tradycje żydowskie i dawał punkt odniesienia w stosunkach ze wspólnotą żydowską, przebywającą w Persji, w Lewancie i w innych częściach ogromnego imperium²³. Stąd królowi zależało, aby dokument ten dotarł również do Jerozolimy i tam stał się obowiązujący. Czy Ezdrasz dysponował już kompletnym Pięcioksięgiem, czy jeszcze nie, pozostaje sprawą otwartą. W każdym razie w owym czasie ostateczna redakcja tego dokumentu była finalizowana.

Z upoważnienia zatem króla Artakserksesa Ezdrasz powrócił do Jerozolimy na czele większej grupy repatriantów, aby tu przeprowadzić reformę religijną. Prawdopodobnie działalność Ezdrasza nastąpiła już po odbudowie murów Świętego Miasta przez Nehemiasza i po zasiedleniu Jerozolimy.

Reformatorskie zadanie Ezdrasza obejmowało publiczne odczytanie Tory na zgromadzeniu ludu, przywrócenie świętowania uroczystości religijnych, zwłaszcza Święta Namiotów, uregulowanie sprawy małżeństw mieszanych i podpisanie dokumentu, w którym podpisujący zobowiązali się:

nie zawierać małżeństw mieszanych;

niczego nie kupować w szabat;

zachowywać rok szabatowy (rezygnacja ze żniw w tym roku);

płacić podatek na świątynię;

dostarczać drzewa do spalania ofiar;

składać dary z pierwocin;

oddawać dziesięciny²⁴.

Działalność Ezdrasza nie trwała długo, ale jej skutki były daleko siężne. Po dokonaniu swych czynności Ezdrasz prawdopodobnie udał się do Persji, aby złożyć sprawozdanie ze swej działalności. W każdym razie ginie on z pola widzenia Biblii, a tradycja rabinistyczna umieszcza jego śmierć, wbrew relacji Józefa Flawiusza, w Persji.

²² Por. M. GRANT, *Dzieje dawnego Izraela*, przełożył J. Schwakopf, Warszawa 1991, s. 219.

²³ Por. A. LEMAIRE, *Dzieje biblijnego Izraela*, przełożyła M. Rostworowska, Poznań 1998, s. 65.

²⁴ C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu tom V*, dz. cyt., s. 168.

Ezdrasz pragnął przekształcić dążenia narodu do wolności politycznej, w ówczesnej sytuacji nierealne, w staranie się o swobodę praktyk religijnych²⁵, a jego dzieło polegało przede wszystkim na reorganizacji wspólnoty żydowskiej wokół Prawa. Gdyby nie nastąpiła ta reorganizacja, Izrael pogrążyłby się w płytkim nacjonalizmie, albo rozplynąłby się w świecie pogańskim. W tym sensie Ezdrasz jest kontynuatorem Mojżesza, który wierze Izraela nadał taką formę, dzięki której naród mógł trwać przez wieki²⁶.

Ezdrasz stoi więc u początku nowej drogi, która ostatecznie doprowadziła do stworzenia Talmudu, zawierającego komentarz do praktykowania Tory. Na ten temat przytoczymy fragment książki Abrahama Cohena o Talmudzie. Autor rozpoczyna myśl od przypomnienia sytuacji, jaka zaistniała po uprowadzeniu narodu do niewoli babilońskiej. Powstał wówczas problem przetrwania, a pierwszym, który go podejmuje, jest prorok Ezechiel.

To on jako pierwszy stara się rozwiązać problem, od którego, mówiąc ludzkimi kategoriami, zależało ocalenie Izraela. Proroctwa Ezechiela wspominają o trzech ważnych zgromadzeniach w jego domu, na które przybyli „starsi Judy”, aby, jak wnosimy z tekstu, wspólnie rozstrząsać nurtujący ich dusze problem (Ez 8, 1; 14, 1; 20, 1).

Rozwiązanie, jakie znaleziono, da się wyrazić jednym słowem: Tora. Ten hebrajski termin, niewłaściwie przekładany jako „prawo”, znaczy „nauczanie, prowadzenie”. Dla wygnańców oznaczał on zestaw doktryn przekazywanych od najdawniejszych wieków – pisemnie lub ustnie. Nie zatrzymując się nad kontrowersyjnym zagadnieniem daty powstania Pięcioksięgu, możemy przypuszczać, że Żydzi w Babilonie znali Objawienie Mojżeszowe w takiej czy innej formie. Zachowali także pewne pisma prorockie oraz psalmy. Te relikty minionego życia narodowego były jedyną opoką, na której otoczeni pogaństwem wygnańcy mogli bezpiecznie przetrwać aż do chwili, gdy Bóg zaprowadził ich z powrotem do ojczyzny...

Uczeni zgodnie twierdzą, że instytucja Synagogi datuje się z czasów wygnania babilońskiego. Hebrajskie wyrażenie „bet hakeneset” (dom zgromadzenia) precyzyjnie oddaje jej pierwotne przeznaczenie. Był to punkt zbiorczy bezdomnego narodu; schodzono się

²⁵ Por. M. GRANT, *Dzieje dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 220.

²⁶ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, przełożył J. Radożycki, Warszawa 1994, s. 404.

doń, by czytać i objaśniać Pisma. Z upływem lat do lektur i komentarzy dodano modlitwy i tym sposobem synagogi stały się miejscem kultu. Wspólne zebrania spowodowały wzrost zainteresowania studiowaniem hebrajskich ksiąg, zaś rozpowszechniające się wśród ludu pragnienie wiedzy wywołało oczywiście popyt na wykształconych ludzi, którzy mogliby nauczać. Znamy ich pod nazwą „soferim” (pisarze), co zresztą nie oznacza właściwie pisarzy, lecz raczej „ludzi pisma”. Niektórzy z nich figurują niewątpliwie na liście mężów zwanych przez Ezdrasza „nauczycielami” (8, 16), a przez Nehemiasza tymi, którzy „objaśniali Torę ludowi” (8, 7).

Pierwsze miejsce wśród nauczycieli zajmował Ezdrasz, którego przedstawiono jako „pisarza biegłego w Torze Mojżeszowej” (Ezd 7, 6), czyli kompetentnego sofera. To on wcielił w czyn rozwiązanie proponowane przez poprzedników. Talmud, słusznie zresztą, porównuje pracę, jaką wykonał na rzecz swego ludu, do zasług Mojżesza. Jak tamten wielki prawodawca, który ongiś z bezkształtnej masy niewolników uchodzącej spod egipskiego jarzma uczynił naród, dając mu Torę, tak Ezdrasz odnowił siły i witalność podupadającej społeczności, zarówno w Babilonii, jak i w Judei, poprzez przywrócenie Tory, która odąd miała być życiowym przewodnikiem narodu...

Najmniejszy szczegół życia miał być poddany kontroli Tory, podległy pisemnym nakazom kodeksu Mojżeszowego i praktykom życia zbiorowego jego narodu, narzucanym w zmiennych okolicznościach jego dziejów”.

Jeśli nie zdołamy w pełni pojąć tego punktu widzenia, zrozumienie mentalności rabinów, nastawienia ich działalności i metod egzegezy biblijnej okaże się niemożliwe. Z takiego ziarna wyrósł bowiem Talmud...

Przyjmując aksjomat, że wola Boża jest objawiona w Torze, Ezdrasz nauczał, że zamieszczone w niej zalecenia winny regulować codzienne życie Żyda na każdym etapie egzystencji. A skoro Tora ma służyć za kompletny przewodnik życia, z konieczności winna dostarczać pożytecznych wskazówek na każdą okoliczność. Niezbędnym warunkiem dla spełnienia tego zadania jest znajomość Tory. Zanim naród podporządkuje się jej przykazaniom, trzeba mu je wprzód wpoić. Dlatego Ezdrasz wprowadził w Judei zwyczaj publicznego czytania Pięcioksięgu, aby zapoznać lud z jego treścią...²⁷

²⁷ A. COHEN, *Talmud*, dz. cyt., s. 9–11.

Kończąc rozważania o Ezdraszu, nadmienimy jeszcze, że jemu tradycja żydowska przypisuje wprowadzenie kwadratowego pisma hebrajskiego, uważając za go drugiego Mojżesza, który sam byłby godny otrzymania Tory, a równocześnie nazywa wielkiego mędrca Hillela uczniem Ezdrasza²⁸.

ESDRA E SUA OPERA Riassunto

La figura di Esdra ci è conosciuta dai libri biblici e apocritici. Esdra era scriba in Babilonia, ossia un uomo che si occupava della raccolta e sistemazione delle tradizioni religiose d'Israele. Tornati a Gerusalemme comincia una riforma religiosa, le cui tappe furono la proclamazione della Legge al popolo e i tentativi di rimandare le mogli straniere.

Esdra sta a cavallo dell'epoca storica – tragica dell'Antico Testamento e del tempo della religione giudaistica della Legge.

Analizzando la proclamazione della Legge da Esdra l'Autore dimostra che essa ebbe luogo dove una volta si trovava la porta delle Acque che non esisteva più ai tempi di Esdra. È rimasto solo il luogo che commemorava la porta.

L'attività di Esdra costituisce una tappa importante nella storia d'Israele, inizia i tempi del giudaismo, Esdra stesso è precursore dei rabbini, capi spirituali del giudaismo.

²⁸ Por. A. UNTERMAN, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, przełożyła O. Zienkiewicz, Warszawa 1994, s. 91n. Hasło to zawiera historyczne nieścisłości, których przykładem jest zdanie: *Wspomagany przez Nehemiasza stanął na czele wygnańców z Babilonii, powracających, by odbudować Świątynię* (sic!).